

ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΕΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ Η λατρεία του θεού Διονύσου του Ωμοφάγου (αναθεωρημένο)

Αναμφίβολα η διονυσιακή θρησκεία και συγκεκριμένα η λατρεία της αποτέλεσε και αποτελεί ίσως την πιο ενδιαφέρουσα και συγχρόνως την πιο αινιγματική και μυστηριώδη πτυχή της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Η προϊούσα εξάπλωσή της σε ολόκληρη την ηπειρωτική και νησιωτική Ελλάδα, όπως ήταν φυσικό, απέκτησε αρκετές ιδιομορφίες, οι οποίες οφείλονταν στις εκάστοτε τοπικές παραδόσεις. Οι διαφοροποιήσεις αυτές σε λατρευτικό επίπεδο είναι δυνατόν να επισημανθούν και από τα λατρευτικά επίθετα τα οποία δόθηκαν στον θεό του κρασιού: Νυκτέλιος, Ιακχος και Βάκχος, Βρόμιος, Ανθρωπορραίστης, Ωμηστής κá. Το τελευταίο από τα προαναφερθέντα επίθετα σχετίζεται με μια άκρως ιδιόμορφη και αμφιλεγόμενη μορφή της διονυσιακής λατρείας, τη λατρεία του θεού Διονύσου του Ωμηστή, της οποίας ένα από τα κύρια τελετουργικά στοιχεία ήταν η ωμοφαγία. Η πιθανή σχέση της εν λόγω λατρείας και η πρακτική της ωμοφαγίας γενικά στη διονυσιακή λατρεία, με τη θρησκευτική τελετουργική πρακτική των ανθρωποθυσιών, θα αποτελέσει το αντικείμενο της παρούσας μελέτης.

Ο ΘΕΟΣ ΔΙΟΝΥΣΟΣ

Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα επικρατούσε η άποψη, με μοναδική εξαίρεση τον Ο. Γουόλτερ, ότι ο Διόνυσος ήταν ένας «νέος» θεός, του οποίου η λατρεία ήλθε στην Ελλάδα από τη Θράκη ή την Ασία (Λόμπεκ Κ., Μίλλερ Κ., Ροντέ Ε., Χάρρισον Τζ. Έλλεν κá). Τα επιχειρήματα αυτών που υποστήριζαν αυτή την άποψη ήταν κυρίως τρία: κάποιες αναφορές στον Ηρόδοτο, η σπανιότητα των μαρτυριών για τον Διόνυσο στον Όμηρο και οι διάφοροι μύθοι της αντίστασης στη διονυσιακή λατρεία στον ελλαδικό χώρο.

Το 1953 το όνομα του θεού της αμπέλου αναγνώσθηκε δύο φορές σε πινακίδες του 12ου αιώνα π.Χ. σε Γραμμική γραφή Β, οι οποίες βρέθηκαν στην Πύλο, ανατρέποντας την περί θρακικής ή ασιατικής (φρυγικής ή λυδικής) προέλευσης του θεού της αμπέλου, δικαιώνοντας έτσι τις θρησκευσιολογικές θέσεις του καθηγητή Γουόλτερ περί της ελληνικότητας του θεού και της λατρείας του. Επίσης, το όνομα του θεού του οίνου αναγνώσθηκε σε αναθηματική επιγραφή η οποία βρέθηκε στο ιερό της Αγίας Ειρήνης στην Κέα, πρώην ιερό του θεού Διονύσου, η οποία ανάγει τη λατρεία του σε ακόμη παλαιότερη εποχή, δηλαδή στον 15ο αιώνα π.Χ. Παρόλο που το πρόβλημα της καταγωγής του Διονύσου έχει πλέον βρει τη λύση του, το όνομά του αποτελεί μέχρι τις ημέρες μας έναν άλυτο γρίφο.

Στην Αρχαιότητα γινόταν παραδεκτή η ετυμολογία την οποία έδωσε ο ποιητής Πίνδαρος, δηλαδή «από του Διός και της Νύσης του όρους, επει εν τούτω εγεννήθη», η οποία βασιζόταν στον μύθο περί μεταμόρφωσης του μωρού Διονύσου σε κατσίκι από τον πατέρα του Δία και την παράδοσή του στον αγγελιαφόρο των θεών Ερμή, με την εντολή να το μεταφέρει στο μακρινό όρος της Ασίας Νύσα και να ανατραφεί από τις μούσες του βουνού, προκειμένου να το γλιτώσει από την οργή της συζύγου του Ηρας. Η τελευταία, μη μπορώντας να τιμωρήσει τον ίδιο τον πατέρα των θεών για την απιστία του, θέλησε να αφανίσει τον παράνομο καρπό του έρωτά του, τον γιο της πανέμορφης κόρης του βασιλιά των Θηβών Κάδμου, Σεμέλης, τον «μηροραφήν», «διμήτωρα» και «δισσότοκον» Διόνυσο.

Στη σύγχρονη εποχή, όσον αφορά το πρώτο συνθετικό, υπάρχει πλήρης συμφωνία. Λαμβάνοντας υπόψη ότι το όνομα του θεού Διονύσου απαντά και ως «Δεύνυσος» και «Ζόνυσος», ως πρώτο συνθετικό του θεωρείται απ' όλους και είναι το κύριο όνομα «Ζεύς». Όσον αφορά το δεύτερο συνθετικό, επικρατέστερη φαίνεται η άποψη των Κρέτςχμερ Π., Φρισκ Γ., Ζανμέρ και Σζεμερένι Ο., ότι είναι το ουσιαστικό «νύσος», το οποίο σημαίνει υιός.

Η πανάρχαια λατρεία του θεού της έκστασης ήταν διαδεδομένη σε όλες τις ελληνικές περιοχές και τελείτο κυρίως μέσω των διονυσιακών εορτών: τα Λήνια και τα Ανθεστήρια ή Αρχαιότερα Διονύσια ήταν διαδεδομένα στις ιωνικές – αττικές περιοχές, με κύριο στοιχείο την οινοποσία και τα κοινά γεύματα. Τα Αγριώνια στις δωρικές και αιολικές περιοχές, με κύρια χαρακτηριστικά την αντιστροφή και τη διάλυση της υπάρχουσας τάξης πραγμάτων με πρωταγωνιστή το γυναικείο φύλλο και την ένθεη μανία. Επίσης, τελούνται τα αγροτικά Διονύσια με θυσίες τράγων και φαλλικές πομπές, τα Καταγώγια και τέλος τα Μεγάλα Διονύσια, τα οποία εισήχθησαν στην Αθήνα τον 6ο αιώνα π.Χ. Παράλληλα με τις επίσημες διονυσιακές εορτές υπήρχαν και «ανεπίσημες» λατρευτικές εκδηλώσεις προς τιμήν του θεού της ένθεης μανίας, οι οποίες ονομάζονταν όργια (ιερές πράξεις) και στις οποίες συμμετείχαν και μικρές ομάδες, σύλλογοι ή λατρευτικές ενώσεις. Σχεδόν μαζί με τις δύο προαναφερθείσες μορφές της διονυσιακής λατρείας αναπτύχθηκαν απόκρυφες διονυσιακές λατρείες, τα Βακχικά Μυστήρια.

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΣΤΗ ΛΕΣΒΟ

Γνωρίζουμε ότι ήδη από την Αρχαϊκή εποχή (8ος – 6ος αι. π.Χ.) και ίσως παλαιότερα (Γεωμετρική εποχή, 10ος - 8ος αι. π.Χ.) υπήρχαν στη νήσο δύο σημαντικές λατρείες. Κέντρο της πρώτης ήταν το ακρωτήριο στην περιοχή της Βρίσας (νοτιοδυτική Λέσβος) και κέντρο της δεύτερης η περιοχή της Αντίσσης, όπου βρισκόταν ο τάφος του Ορφέα, στο βορειοδυτικό μέρος της νήσου. Η προέλευση της λατρείας του θεού Διονύσου του Βρισαίου (στη χειρόγραφη παράδοση απαντά, σπάνια όμως, και ως Βρησαίος), συνδέεται με διάφορες μυθικές παραδόσεις. Σύμφωνα με τον Αθηναίο πολιτικό και ιστορικό Ανδροτίωνα (4ος αι. π.Χ.), τον Ρωμαίο σοφιστή Αιλιανό (2ος αι. μ.Χ.) και τον γραμματικό Αθήναιο (3ος αι. μ.Χ.), ο «Μακαρεύς» ή «Μάκαρ» (στη χειρόγραφη παράδοση απαντούν και οι δύο τύποι) ήταν ο ιδρυτής της Λέσβου και ο πρώτος ιερέας του Διονύσου στην εν λόγω νήσο. Σύμφωνα με τον Γκρούπε και τον Βιλαμόβιτς, οι παραπάνω διηγήσεις αποτελούν τον μακρινό απόηχο ενός μεταναστευτικού κύματος μάλλον από τη Βοιωτία προς τη Λέσβο και όχι από τη Λακωνία, του οποίου προϊστάτο ο Μακαρεύς, ο οποίος φθάνοντας εκεί ως αρχηγός των Βοιωτών αποίκων εισήγαγε, μεταξύ άλλων, τη λατρεία του θεού Διονύσου του Βρισαίου (η επικρατέστερη άποψη μεταξύ των σύγχρονων ερευνητών), σε αντίθεση με τον Φαρνέλ, ο οποίος υποστηρίζει ότι η ως άνω λατρεία είναι γηγενής.

Η άλλη λατρεία του θεού Διονύσου στη Λέσβο, η οποία χρονολογείται την ίδια περίπου εποχή με την προαναφερθείσα, συνδέεται, σύμφωνα με τη διήγηση του Ρωμαίου σοφιστή Αιλιανού (2ος αι. μ.Χ.), με τη μυθική ανεύρεση της κεφαλής του Ορφέα, που είχε φονευθεί από τους κατοίκους της Λέσβου και την τοποθέτησή της στο «Βακχείον», το οποίο βρισκόταν στη περιοχή της Αντίσσης και όχι στην περιοχή της Βρίσας (Μάας Ε.). Μαρτυρίες για την τοποθεσία όπου βρισκόταν το προαναφερθέν ιερό αποτελούν: η πληροφορία που μας παραδίδεται από τον Λέσβιο ιστορικό του 3ου αιώνα π.Χ. Μυρσίλλο, ότι ο τάφος του Ορφέα ήταν στην Άντισσα, η λατρεία του Διονύσου «Φαλλήν» ή «Κεφαλήν», στην οποία θα αναφερθούμε στη

συνέχεια και διάφορα νομίσματα, από τα οποία συμπεραίνουμε ότι η συγκεκριμένη λατρεία του Διονύσου τελείτο στην περιοχή της Αντίσσης (Σιλντς).

Εκτός από αυτές τις δύο διονυσιακές λατρείες υπάρχουν πληροφορίες και για άλλες, οι οποίες όμως είναι πολύ πτωχές. Στην περιοχή της Μηθύμνης, στο βόρειο τμήμα της Λέσβο, λατρευόταν ο θεός Διόνυσος «Φαλλήν» ή «Κεφαλήν». Σύμφωνα με τον περιηγητή του 2ου αιώνα μ.Χ. Πausανία, κάποιοι αλιείς από τη Λέσβο βρήκαν στα δίχτυα τους ένα προσωπίο από ξύλο ελιάς, του οποίου τα χαρακτηριστικά ήταν μεν εμφανώς θεϊκά, αλλά όμως δεν ομοιάζαν με τα χαρακτηριστικά των Ελλήνων θεών. Προκειμένου να μάθουν λοιπόν σε ποιον θεό ή ήρωα ανήκε το ως άνω ξύλινο προσωπίο, οι Μηθύμνιοι συμβουλευθήκαν το μαντείο των Δελφών. Η ιέρεια του Δελφικού μαντείου απάντησε με τον εξής χρησμό: «Αλλά κε Μυθύμνης ναέταις πολύ λώϊον έσται. Φαλληνόν τιμώσι Διονύσοιο κάρηνον». Οι κάτοικοι της Μηθύμνης ευχαρίστησαν το μαντείο του Απόλλωνα, έστειλαν ένα χάλκινο αντίγραφο του στο μαντείο και άρχισαν από τότε να τιμούν με θυσίες και προσευχές τον Διόνυσο τον «Φαλληνόν».

Από διάφορες επιγραφές που έχουν ανακαλυφθεί, του 3ου και του 2ου αιώνα π.Χ., στη Μήθυμνα και στην Ερεσό, συμπεραίνουμε ότι εορτάζονταν τα Διονύσια με μεγάλη λαμπρότητα και συγκεκριμένα με δραματικούς αγώνες, με περιφορές ενός πολύ σημαντικού αγάλματος του Διονύσου, με δημόσιες τελετουργίες και οργανιστικές τελετές. Εκτός όμως από τα Διονύσια, στη Λέσβο λάμβανε χώρα κι άλλη μια εορτή προς τιμήν του Διονύσου και των Νυμφών, η οποία τελείτο με λαμπρότητα: τα «Θεοδαΐσια». Σύμφωνα με το λεξικό Σούδα και διάφορες επιγραφές, κατά τη διάρκεια της εν λόγω εορτής μοιραζόταν κρασί στους κατώτερους δικαστές και άλλους επισήμους και τελούντο δημόσιες τελετουργίες, στις οποίες λάμβανε μέρος πολυμελής χορός. Από την εορτή αυτή προέρχεται προφανώς ο μήνας Θεοδαΐσος ή Δαισίος στη Λέσβο. Επίσης, πολύ λίγα γνωρίζουμε για τη λατρεία του θεού Διονύσου του Ενόρχου στην περιοχή της Μυτιλήνης, κατά την οποία τα μυστήρια τελούντο με χορούς.

Κατά τις περιόδους της Κλασικής (5ος - 4ος αι. π.Χ.) και Ελληνιστικής (336 π.Χ. - 146 π.Χ.) εποχής, παρόλο που η λατρεία του θεού Απόλλωνα και της θεάς Αρτεμης ήταν οι πιο σημαντικές, η λατρεία του Διονύσου ήταν αναπόσπαστο κομμάτι της θρησκευτικότητας των κατοίκων της Λέσβου και μάλιστα στην περιοχή της Μηθύμνης φαίνεται ότι ήταν η σημαντικότερη. Κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής εποχής (146 π.Χ. - 330 μ.Χ.) η λατρεία του θεού Διονύσου υποσκέλιζε τις δύο προαναφερθείσες και κατέστη η σημαντικότερη, βάσει των νομισμάτων και του πλήθους των επιγραφών που ανακαλύφθηκαν. Η λατρεία του Διονύσου συνέχισε να επιβιώνει και μετά το τέλος της Ρωμαϊκής εποχής, βάσει περιγραφών του, κατά πάσα πιθανότητα καταγομένου από τη Λέσβο, μυθιστοριογράφου Λόγγου. Το τέλος της διονυσιακής λατρείας στη Λέσβο επήλθε μάλλον κατά τη διάρκεια της πρώιμης Βυζαντινής εποχής (324 μ.Χ. - 610 μ.Χ.) και τη θέση της πήρε η τότε νέα χριστιανική θρησκεία.

Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΔΙΟΝΥΣΟΥ ΤΟΥ ΩΜΗΣΤΗ ΣΤΗ ΛΕΣΒΟ

Για τη λατρεία του θεού Διονύσου του Ωμηστή, η οποία θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη μας, δυστυχώς γνωρίζουμε πολύ λίγα. Για την ύπαρξη της εν λόγω λατρείας υπάρχει μια αναφορά σε ένα διασωθέν τμήμα ενός ποιήματος-λιβέλλου που έχει χαθεί του Μυτιληναίου ποιητή Αλκαίου (630/20 - ; π.Χ.), η οποία σώζεται στον Οξυρρύγχιο πάπυρο 2.165. Ο πιο γνωστός και σημαντικότερος εκπρόσωπος της αιολικής λυρικής ποίησης συνέγραψε το εν λόγω ποίημά του

εξόριστος στην Πύρρα (κοντά στον σημερινό οικισμό Αχλαδερή, στη Λέσβο), εναντίον του αισυμνήτη (κυβερνήτης με υπερεξουσίες οι οποίες έχουν δοθεί από τον λαό) της Λέσβου Πιττακού, ο οποίος παρέβη τον όρκο που έδωσε στους συντρόφους του προκειμένου να ανατρέψουν τον τύραννο της Λέσβου Μυρσίλλο, προδίδοντάς τους σε αυτόν. Ο Πιττακός, αφού κέρδισε την εμπιστοσύνη του Μυρσίλλου, κατάφερε να τον ανατρέψει, αποκτώντας ο ίδιος την πολυπόθητη εξουσία. Έτσι ο Αλκαίος, τα αδέλφια του και πολλοί άλλοι αναγκάστηκαν να ακολουθήσουν τον δρόμο της εξορίας από την πόλη-κράτος Μυτιλίαινα (νοτιοανατολική Λέσβος) στην πόλη κράτος Πύρρα (κεντρική Λέσβος).

].ρα.α τόδε Λέσβιοι

...]..... εὔδειλον τέμενος μέγα

ξύνον κά[τε]εσαν, εν δε βώμοις

αθανάτων μακάρων ἔθηκαν

5 καπωνύμασσαν αντίσων Δία

εε δ' Αιολιάν [κ]υδαλίμαν Θεόν,

πάντων γενέθλαν, τον δε τρίτον

τόνδε κεμήλιον ὠνόμασσε[α]ν

Ζόνυσσαν ὠμήταν.

(*T.Ox.Pap., part XVIII, 1941, fr. 1, p. 31 - 32*)

«... τότε οι Λέσβιοι

... περίβλεπτο μεγάλο τέμενος

κοινό ἔστησαν κι εκεί βωμούς

έβαλαν των μακαρίων αθανάτων,

5 επώνυμο προστάτη Δία

και σένα την Αιολική ένδοξη Θεά

όλων γεννήτρα, κι αυτόν,

τον τρίτο τον τιμημένο ονόμασαν

Διόνυσο ὠμοφάγο».

(*A.E.G. τόμ. 372 (387), σελ. 33, 35*)

Στο ως άνω απόσπασμα περιέχονται πληροφορίες για την ύπαρξη ενός λαμπρού και μεγάλου ναού στη Λέσβο, τον οποίο οικοδόμησαν οι κάτοικοί της και στον οποίο τοποθέτησαν τρεις βωμούς προς τιμήν τριών θεών: του Δία, της ένδοξης Αιολικής θεάς (μάλλον της Ήρας) και του Διονύσου του Ωμηστή. Ανασκαφικές έρευνες στη θέση Μέσα (αρχ. Μέσσον), η οποία βρισκόταν εντός των ορίων της αρχαίας πόλης-κράτους της Πύρρας, έχουν φέρει στο φως λείψανα ενός ναού της ύστερης Κλασικής εποχής, ο οποίος θεωρείται από τα πλέον ενδιαφέροντα δείγματα αρχιτεκτονικής αυτής της περιόδου. Επίσης, ανακαλύφθηκαν τα θεμέλια και κάποια

τμήματα της άνω δομής ενός ψευδοδίπτερου ιωνικού ναού, που χρονολογείται στο β' ήμισυ του 4ου αιώνα π.Χ. Ο τελευταίος ναός είναι μάλλον ο ναός στον οποίο τιμάτο η προαναφερθείσα θεϊκή τριάδα και ο οποίος αποτέλεσε κέντρο παλλεσβιακής λατρείας, δηλαδή των κατοίκων του «κοινού» των Λεσβίων, μιας συνομοσπονδίας των πέντε πόλεων-κρατών Μυτιλήνας, Πύρρας, Αντίσσης, Ερεσού και Μυθήμνης. Δυστυχώς, δεν υπάρχουν άλλα ευρήματα στον ως άνω αρχαιολογικό χώρο από τα οποία να αντλούμε περισσότερες πληροφορίες, κι αυτό διότι πάνω στον ναό κτίστηκε παλαιοχριστιανική κοιμητηριακή βασιλική, την οποία διαδέχθηκε μεσοβυζαντινός ναός.

Παρόλη όμως την έλλειψη στοιχείων, μπορούμε να συμπεράνουμε από τα ευάριθμα στοιχεία που έχουμε στη διάθεσή μας ότι από το τέλος του 6ου - αρχές του 5ου αιώνα π.Χ. η λατρεία του θεού Διονύσου του Ωμηστή ήταν από τις σημαντικότερες στη Λέσβο. Απόδειξη τούτου αποτελεί ότι στην ιερή τριάδα, η οποία τιμάτο από όλους τους πολίτες των πέντε πόλεων-κρατών που ίδρυσαν στα μέσα του 6ου αιώνα το «Κοινόν» των Λεσβίων, συμπεριελήφθη μετά τον Δία και την Ηρα, ο Διόνυσος ο Ωμηστής και όχι κάποιος άλλος θεός.

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΛΑΤΡΕΥΤΙΚΟΥ ΟΝΟΜΑΤΟΣ «ΩΜΗΣΤΗΣ»

Παρόλο που η ετυμολογία και η σημασία του ονόματος του θεού Διονύσου παραμένει αβέβαιη, δεν συμβαίνει το ίδιο με το λατρευτικό του επίθετο «ωμηστής», το οποίο ετυμολογείται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα έδω, που σημαίνει τρώω και σχηματίζεται όπως όλα τα τυπικά ρηματικά ονόματα από την κατάληξη -εστης, π.χ. ψεύδω-ψεύστης, με τροπή όμως του ε σε η, δηλαδή -ηστης, και το θέμα της λέξης (ωμ)ός. Απαντά και ως παροξύτονο, δηλαδή «ωμήστης», αλλά πολύ σπάνια. Η αρχική και κύρια σημασία του είναι ωμοφάγος, αλλά δευτερευόντως απέκτησε μεταφορικά και την έννοια του άγριου, θηριώδους, άσπλαχνου (για ανθρώπους) και άκρατου, ασυγκράτητου (για θυμό) και σαρκοβόρου (για ζώα). Με την αρχική σημασία, δηλαδή του ωμοφάγου, απαντά και ο τύπος ωμηστήρ-ήρος (στα Ορφικά κείμενα και στα Διονυσιακά του Νόνου).

Η ΠΡΩΤΗ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΕ «ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΑ»

Η πρώτη γραπτή αναφορά η οποία συνδέει την υπό εξέταση διονυσιακή λατρεία με την τελετουργία των ανθρωποθυσιών, είναι η γνωστή αναφορά του βιογράφου και ιερέα του μαντείου των Δελφών Πλουτάρχου του Χαιρωνέως (47/50μ.Χ. - 120/5 μ.Χ.) περί της θυσίας τριών αιχμάλωτων Περσών στον θεό Διόνυσο τον Ωμηστή, πριν την έναρξη της ναυμαχίας της Σαλαμίνας από τον Θεμιστοκλή, προκειμένου η έκβαση της μάχης να είναι θετική για την ελληνική πλευρά. Το όλο περιστατικό περιγράφεται κυρίως στη βιογραφία του μεγάλου Αθηναίου πολιτικού Θεμιστοκλή (L.B.L. 1961, τ. II, 13.2-5) και δευτερευόντως στις βιογραφίες του Αθηναίου Αριστείδη του Δικαίου (L.B.L. 1969, τ. V, 9.1-2) και του μεγάλου Θηβαίου στρατηγού Πελοπίδα (L.B.L. 1966, τ. IV, 21.3). Ο Πλούταρχος, ως μεταγενέστερος της ναυμαχίας της Σαλαμίνας (περίπου πέντε αιώνες), στον πέμπτο στίχο του 13ου κεφαλαίου της βιογραφίας του Θεμιστοκλή, αναφέρει ότι άντλησε την πληροφορία περί του τριπλού ανθρωποθυσιαστικού περιστατικού από τον Φα(ι)νία τον Λέσβιο, ο οποίος, σύμφωνα πάντα με τον Πλούταρχο, ήταν φιλόσοφος και πολύ καλός γνώστης της Ιστορίας.

Ο Φα(ι)νίας έζησε τον 4ο αιώνα π.Χ., μεταγενέστερος κι αυτός της ναυμαχίας της Σαλαμίνας, ήταν επιφανής μαθητής του Αριστοτέλη και ένας από τους πιο

παραγωγικούς συγγραφείς της πρώτης γενεάς των Περιπατητικών φιλοσόφων. Σύμφωνα με τον Ησύχιο και το λεξικό Σούδα, ο εν λόγω Περιπατητικός φιλόσοφος γεννήθηκε περίπου το 365 π.Χ. ή λίγα χρόνια νωρίτερα και πέθανε κατά τη διάρκεια της διακυβέρνησης της Αθήνας από τον Δημήτριο τον Φαληρέα, μεταξύ των ετών 317 – 307 π.Χ., χωρίς να γνωρίζουμε την ακριβή χρονολογία του θανάτου του. Ο Φα(ι)νίας, παρόλο που ήταν μαθητής του μεγάλου Σταγειρίτη φιλοσόφου, μετά την αποφοίτησή του δεν παρέμεινε στον Περίπατο, εν αντιθέσει με άλλους επιφανείς Περιπατητικούς φιλοσόφους, όπως ο Θεόφραστος, ο Εύδημος ή ο Αριστόξενος.

Κατά τη διάρκεια της ύστερης Ελληνιστικής και πρώιμης αυτοκρατορικής Ρωμαϊκής περιόδου, ο Θεόφραστος μαζί με τον Φα(ι)νία θεωρούντο οι πιο επιφανείς άνδρες της Ερεσού, σύμφωνα με τον Αμάσειο (Πόντος) ιστορικό και γεωγράφο Στράβωνα (64 π.Χ. – 19 μ.Χ.), ο οποίος αναφέρει ότι ο Φα(ι)νίας ασχολήθηκε, ως τυπικός Περιπατητικός φιλόσοφος, με τη βιολογία, τη βοτανολογία, τη γεωργία, την φαρμακευτική, τη μελέτη της ανθρώπινης συμπεριφοράς (βιογραφίες), την ιστορία, την ιστορία της λογοτεχνίας, την πολιτική (πολιτικά συστήματα), τη χρονολόγηση της ιστορίας και τη φιλοσοφία. Βάσει κάποιων σωζόμενων αποσπασμάτων από έργα του Φα(ι)νία που έχουν χαθεί, γνωρίζουμε ότι συνέγραψε όχι μόνο βιογραφίες φιλοσόφων, αλλά και επιφανών πολιτικών ανδρών, δηλαδή πολιτικές βιογραφίες. Παρόλα αυτά όμως δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι έγραψε μια βιογραφία του Θεμιστοκλή στην οποία βασίσθηκε ο Πλούταρχος προκειμένου να γράψει τη δική του για τον σπουδαίο Αθηναίο πολιτικό.

Ωστόσο, όπως προαναφέραμε, ο Φα(ι)νίας, όπως κι ο Πλούταρχος, ήταν μεταγενέστερος της ιστορικής ναυμαχίας κατά έναν περίπου αιώνα. Αρα ανακύπτει το ερώτημα: από ποιον άντλησε ο Φα(ι)νίας την ως άνω ανθρωποθυσιαστική πληροφορία; Ο Λέσβιος φιλόσοφος άντλησε την πληροφορία αυτή, κατά πάσα πιθανότητα (Γιόχαν Ενγκελς) από το έργο «Περσικά», του ιατρού και ιστορικού Κτησία του Κνιδίου (5ος – 4ος αι. π.Χ.), ο οποίος έζησε και έδρασε στην περσική Αυλή ως προσωπικός ιατρός και διπλωμάτης του μεγάλου βασιλιά Αρταξέρξη Β'. Το έργο αυτό, το οποίο χρησιμοποίησε ο Φα(ι)νίας, είναι μειωμένης ιστορικής αξίας, διότι δεν πρόκειται περί ιστορικής μελέτης, αλλά περί μυθιστορηματικής αφήγησης. Όπως πολύ χαρακτηριστικά γράφει ο Γερμανός καθηγητής Κροχ Π., «ο Κτησίας ήταν ένας αφηγητής, που με αξιόλογα μέσα μπορούσε να προκαλεί δραματικά εφέ. Η μυθιστορηματική του έκθεση ανέλυε το ιστορικό συμβάν σε μικρά, ευσύνοπτα σύνολα, τα οποία γνώριζε να διαμορφώνει, με όλες τις τεχνικές που είχε στη διάθεσή του, σε θελκτικά και εντυπωσιακά διαγράμματα ανατολίτικης ιστορίας. Πίσω από αυτές τις προσπάθειές του η ιστορική έρευνα και αξιοπιστία έχανε συνεχώς έδαφος. Λίγο μόνο περιθώριο μένει να μπορεί κανείς να βασισθεί στα γεγονότα, στις χρονολογίες, στους αριθμούς που δίδονται». Επίσης πολύ διαφωτιστικές είναι και οι κρίσεις των Αγγλων καθηγητών Κόννορ και Γουέστ για το έργο του Κτησία: «Το έργο του Κτησία αναφερόταν πολύ και σταχυολογήθηκαν από αυτό αποσπάσματα στη μεταγενέστερη Αρχαιότητα κι ήταν αναντιρρήτως δημοφιλές, ακριβώς για το παραμυθικό (μυθώδες) το οποίο αποκηρύσσει ο Θουκυδίδης. Είναι γεμάτο από φανταστικές λεπτομέρειες, παθητικά επεισόδια, των οποίων η αφήγηση γίνεται περίπλοκη, στοιχεία βιογραφίας και ρομάντζου πλάι πλάι με την πολιτική και στρατιωτική έκθεση».

Πέραν όμως της ιστορικής αναξιπιστίας του προαναφερθέντος έργου, υπάρχουν αναφορές οι οποίες δεν συνηγορούν υπέρ της ανθρωποθυσίας των τριών Περσών. Οι αναφορές αυτές, τις οποίες θα παραθέσουμε κατά χρονολογική σειρά, όχι μόνο δεν κάνουν λόγο για το υπό εξέταση ανθρωποθυσιαστικό περιστατικό, αλλά βάσει των πληροφοριών που μας δίνουν αποκλείουν σαφώς κάτι τέτοιο.

Συγκεκριμένα ο ιστορικός Ηρόδοτος (484 – 430; π.Χ.), στην περιγραφή της ναυμαχίας της Σαλαμίνας, αναφέρει ότι ο Αριστείδης δεν συνέλαβε κανέναν Πέρση στην Ψυττάλεια, αλλά ότι τους σκότωσε όλους («κατεφόνευσε πάντας»). Ο τραγικός ποιητής Αισχύλος (524/5 – 456/5 π.Χ.), ο οποίος μάλιστα έλαβε μέρος στη ναυμαχία, στην τραγωδία του «Πέρσαι», αναφερόμενος κι αυτός στο περιστατικό της νήσου Ψυττάλειας, δεν αναφέρει τίποτε περί αιχμαλωσίας, αλλά συμφωνώντας με τον προαναφερθέντα, μας πληροφορεί ότι φονεύθηκαν όλοι οι Πέρσες που αποβιβάστηκαν εκεί. Ο Λατίνος βιογράφος και ιστορικός του 1ου αιώνα π.Χ. (100; - 24/5) Κορνήλιος Νέπος, ο οποίος συνέγραψε μια βιογραφία του Θεμιστοκλή, δεν αναφέρει τίποτε για το τριπλό ανθρωποθυσιαστικό περιστατικό. Ο ιστορικός του 1ου αιώνα μ.Χ. Διόδωρος ο Σικελιώτης, στο 11ο βιβλίο του έργου του «Βιβλιοθήκη», περιγράφοντας την ικεσία της κόρης του Δαρείου και αδελφής του Ξέρξη Μανδάνης ή Σανδάκης, να τιμωρηθεί ο Θεμιστοκλής ως υπαίτιος του θανάτου των γιων της, δεν αναφέρει τίποτε περί αιχμαλωσίας ή ανθρωποθυσίας αυτών. Ο περιηγητής του 2ου αιώνα μ.Χ. Πausanίας, στο πρώτο βιβλίο του έργου του «Ελλάδος περιήγησις», αναφερόμενος κι αυτός στη μάχη μεταξύ Ελλήνων και Περσών στην Ψυττάλεια, δεν αναφέρει τίποτε για αιχμαλωσία ή ανθρωποθυσία των γιων της Μανδάνης. Ο σοφιστής και ρητοροδιδάσκαλος του 2ου αιώνα μ.Χ. (117-189) Αίλιος Αριστείδης, στον περίφημο πανηγυρικό λόγο του «Παναθηναϊκός», αναφερόμενος κι αυτός στο πολεμικό περιστατικό της νήσου Ψυττάλειας, υιοθετεί κι αυτός την άποψη ότι δεν αιχμαλωτίστηκε κανείς, αλλά ότι όλοι οι Πέρσες σκοτώθηκαν από τους Αθηναίους οπλίτες που αποβιβάστηκαν στη νήσο. Τέλος, ο Αριστόδημος, συγγραφέας άγνωστης εποχής και καταγωγής, σε ένα διασωθέν απόσπασμα ενός έργου του που έχει χαθεί και το οποίο ήταν κατά πάσα πιθανότητα σχολικό εγχειρίδιο που περιέγραφε τα γεγονότα του 5ου αιώνα π.Χ., συνάδοντας κι αυτός με όλους τους προαναφερθέντες, γράφει ότι ο Αριστείδης, επικεφαλής ευάριθμου ελληνικού αποβατικού σώματος, σκότωσε όλους τους Πέρσες οι οποίοι είχαν καταλάβει την Ψυττάλεια.

Όσον αφορά τη σύγχρονη επιστημονική έρευνα περί του θρυλούμενου ανθρωποθυσιαστικού περιστατικού, αυτή, στο σύνολό της, το θεωρεί είτε επιπόνηση του Κτησία ή -το πιο πιθανόν- του Φα(ι)νία (Ενριτς και Μπονεσέρ), είτε μια ανυπόστατη κατηγορία εναντίον του Θεμιστοκλή, η οποία επινοήθηκε από έναν Αθηναίο προπαγανδιστή, με σκοπό τη σπίλωσή του ή, τέλος, μια φανταστική ιστορία-θύλο (Φροστ, Λεναρντόν και Ποντλέκι). Τέλος, δεν πρέπει να αποκλεισθεί και η περίπτωση της εσκεμμένης σπίλωσης του Θεμιστοκλή από τον Κτησία, του οποίου η ερμηνευτική οπτική των ιστορικών γεγονότων στο προαναφερθέν έργο του, τα οποία αφορούσαν τους Έλληνες και τους Πέρσες, ήταν για ευνόητους λόγους κάτι παραπάνω από φιλοπερσική (για περισσότερα βλ. στο άρθρο μας «Ανθρωποθυσίες στην αρχαία Ελλάδα – Το περιστατικό της ναυμαχίας της Σαλαμίνας», περ. Crypto, τχ. 6, σσ. 8 - 15).

Η ΔΕΥΤΕΡΗ «ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΑΣΤΙΚΗ» ΑΝΑΦΟΡΑ

Η δεύτερη γραπτή αναφορά η οποία συνδέει τη λατρεία του θεού Διονύσου του Ωμηστή με ανθρωποθυσίες, περιέχεται στη δεύτερη στήλη του Οξυρρύγγιου παπύρου 3.711. Πρόκειται για ένα απόσπασμα που έχει σωθεί από έργο το οποίο έχει χαθεί και του οποίου δεν γνωρίζουμε ούτε τον συγγραφέα (σχολιαστή εφεξής) ούτε τον τίτλο. Όσον αφορά το περιεχόμενό του, μάλλον είναι ερμηνευτικά σχόλια σε μύθους και ιστορικές παραδόσεις της πρώιμης ιστορίας της Λέσβου.

1

θ[
λων

K[ρ]ήτας τ[

5 για.α[
καλ. [

(η γραμμή λείπει)

ου. [
νιζ[

10 ετα[
θηρι[

θέως βουλή ει[
και ωμητήτι δ. [
και τον Cμινθέα [

15 επ' ατελεί[α]ι ποιο..[
λανεικ. . [. .]τ...

Μυρ[τί]λο.[.]. ε επί Μάκαρο[ε
ω]μητήν.ο . .ομα[
λεύσαι θύειν ο αν λη[

20 τον εκ των πολε[. . .] . . [
τους ουνει.η. . . . [. .].εκ. [
φθέντασα. [. .]ειν. . . . ι[. .]καλον
εκ του βασιλικού γένους ον τωι
Διονύσωι θύσαι τον ωμη-

25 τη επί τη ιερω{ι}σύνηι του Θε-
ου. εντεύθεν ουν ωμητήν
κεκλήσθαι Διόνυσον. [ο]ι δε πολ-
λοί διά τας μαινάδας, αι ωμά δι-
ασπώσι τω[ν] θηρίων τα εις χ[εί-

30 ρας αυτών ελθ[ό]ντα.

(*T.Ox.Pap., No. 73, vol. LIII, 1986, fr. 1, p. 116 – 117*)

Στον 17ο στίχο αναφέρεται το κύριο όνομα «Μυρτίλλος», κατά πάσα πιθανότητα του Λέσβιου ιστορικού (3ος αι. π.Χ.), ο οποίος έγραψε μια ιστορία της νήσου Λέσβου «Λεσβιακά», καθώς και μια συλλογή αξιοπερίεργων ιστοριών,

«Ιστορικά παράδοξα», σε σχέση με τη λέξη ωμηστής. Λόγω όμως της κακής κατάστασης του αποσπάσματος, μπορούμε μόνο να υποθέσουμε ότι ο σχολιαστής χρησιμοποίησε ένα από τα δύο προαναφερθέντα έργα του Μυρσίλλου, προκειμένου να ερμηνεύσει το λατρευτικό προσωνύμιο του θεού Διονύσου.

Στον 24ο και 25ο στίχο υπάρχει μια αναφορά, η οποία επιδέχεται τριπλής ερμηνείας. Η πρώτη ερμηνεύει τη λέξη ωμηστής ως λατρευτικό επίθετο του Διονύσου, δηλαδή «θυσίασε στον Διόνυσο τον ωμηστή», η οποία φαίνεται η πιο πιθανή (Χάσλαμ). Η δεύτερη ερμηνεύει τη λέξη ωμηστής ως το όνομα αυτού που κάνει τη θυσία, δηλαδή του ιερούργου. Η τρίτη την ερμηνεύει όχι ως λατρευτικό προσωνύμιο του Διονύσου, αλλά ως το όνομα του θύματος, δηλαδή «θυσίασε τον ωμηστή στον Διόνυσο». Εάν δεχθούμε ως ορθή την τρίτη ερμηνεία, τότε σε συνδυασμό με την εξής υποθετική αποκατάσταση των στίχων 19-20 διαβάζουμε: «18 κε]]λεύσαι θύειν ο αν λη[φθή 20 πρώ]]τον εκ των πολε[μίων]ν» και των στίχων 22-23: «22 καλόν ή κάλλιε]]τον 23 εκ του βασιλικού γένους ον». Δηλαδή το θύμα δεν ήταν ζώο, αλλά άνθρωπος. Επομένως επρόκειτο περί θυσίας ενός γαλαζοαίματου αιχμαλώτου (αιχμάλωτου πολεμιστή), ο οποίος θα θυσιάζόταν στον θεό Διόνυσο. Λόγω της κακής όμως κατάστασης των εν λόγω στίχων, δεν μπορούμε να υποστηρίξουμε μετά βεβαιότητας ποια είναι η ορθή ερμηνεία, κι αυτό διότι στον 19ο και στον 20ο στίχο αντί για «κε]]λεύσαι» θα μπορούσε να είναι «(συμ)βουλεύσαι» ή «βασιλεύσαι, πόλε[ων]» ή «πολε[ιτών]» (Χάσλαμ).

Από τον στίχο 27-30 δίνεται μια ερμηνεία για το εν λόγω λατρευτικό προσωνύμιο, η οποία σύμφωνα με τον σχολιαστή (μάλλον δεν την υιοθετεί) έχει γίνει αποδεκτή από τους πολλούς, δηλαδή ότι ονομάζεται ωμηστής επειδή οι Μαινάδες, ακόλουθες του θεού της ένθεης μανίας διαμελίζουν τα ζώα που πίνουν στα χέρια τους. Τέλος, ο στίχος 12, όπου αναφέρεται πρώτη φορά η λέξη ωμηστής, είναι σε τόσο κακή κατάσταση, ώστε δεν μας επιτρέπει ούτε μια υπόθεση.

Η ΤΡΙΤΗ «ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΑΣΤΙΚΗ» ΑΝΑΦΟΡΑ

Η τρίτη γραπτή αναφορά η οποία συνδέει την υπό εξέταση διονυσιακή λατρεία με την τελετουργία των ανθρωποθυσιών, περιλαμβάνεται στην πολύ αξιόλογη πραγματεία για τη χριστιανική – αντιρρητική γραμματεία «Προτρεπτικός προς Έλληνας» του ελληνικής καταγωγής ιερέα Κλήμεντος του Αλεξανδρέως (150; - 211/5 μ.Χ.). Ο Κλήμης υπήρξε βαθύς γνώστης όχι μόνο της χριστιανικής παιδείας, αλλά και της Ελληνικής φιλοσοφίας. Επίσης, ήταν γνώστης των ελληνικών μυστηρίων, επειδή πριν γίνει Χριστιανός ήταν ειδωλολάτρης. Μάλιστα, στα έργα του μερικές φορές περιγράφει τα ελληνικά μυστήρια με τέτοιες λεπτομέρειες, ώστε το έργο του να αποτελεί τη μοναδική ίσως πηγή στην παγκόσμια γραμματεία για το τι ακριβώς συνέβαινε σε αυτά.

5 Λυκτίους δε (Κρητών δε έθνος εισίν ούτοι) Αντικλείδης εν Νόστοις αποφαίνεται ανθρώπους αποσφάττειν τω Διί, και Λεσβίους

6 Διονύσω τη ομοίαν προσάγειν θυσίαν Δωσίδας λέγει·»

« 5 Ο Αντικλείδης στους Νόστους βεβαιώνει ότι οι Λύκιοι (έθνος Κρητικό) σφάζουν ανθρώπους στον Δία, ενώ ο Δωσίδας λέγει ότι οι Λέσβιοι προσφέρουν όμοια θυσία στον Διόνυσο.»

(*Ε.Π.Ε. τομ. 1, 1992, Γ 42,5 – 6, σελ. 108 - 109*)

Ο Κλήμης, προσπαθώντας να αποδείξει ότι οι θεοί των Ελλήνων ήταν «απάνθρωποι δαίμονες», παραθέτει έναν μακρύ κατάλογο από ανθρωποθυσιαστικά περιστατικά και έθιμα. Ένα από αυτά τα έθιμα τελείτο στη νήσο Λέσβο προς τιμήν του θεού Διονύσου, χωρίς να αναφέρει τη λέξη ωμηστή και ήταν παρόμοιο με ένα ανθρωποθυσιαστικό έθιμο το οποίο τελούσαν οι Λύκτιοι στη Κρήτη. Ολοκληρώνοντας την αναφορά του αυτή, γράφει ότι την πληροφορία έλαβε από κάποιον Δωσιδά, ορθότερο Δωσιάδα (Γιάκομπι Φέλιξ, Κροχ Π.). Οσον αφορά την πηγή του, τον Δωσιάδα, μάλλον αναφέρεται σε έναν συγγραφέα του 3ου αιώνα π.Χ., ο οποίος συνέγραψε μια ιστορία της Κρήτης, «Κρητικά» (τουλάχιστον τέσσερα βιβλία), την οποία μάλιστα χρησιμοποίησε ως πηγή ο Διόδωρος ο Σικελιώτης και όχι στον ποιητή του 3ου αιώνα π.Χ. Δωσιάδα. Για την αξιοπιστία του ίδιου και του έργου του γνωρίζουμε πάρα πολύ λίγα. Αυτό όμως που μπορούμε να πούμε είναι ότι πουθενά αλλού σε ολόκληρη την αρχαία ελληνική γραμματεία δεν υπάρχει αναφορά που να επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό του. Στη δε Λέσβο και την Κρήτη δεν έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα (Χιούτζ Ντ.) αρχαιολογικά ή ανθρωπολογικά ευρήματα τα οποία να συνηγορούν στην ύπαρξη ενός τέτοιου εθίμου.

Η ΤΕΤΑΡΤΗ «ΑΝΘΡΩΠΟΘΥΣΙΑΣΤΙΚΗ» ΑΝΑΦΟΡΑ

Η τέταρτη γραπτή αναφορά, η οποία συνδέει την υπό εξέταση διονυσιακή λατρεία με την τελετουργία των ανθρωποθυσιών, συνδέεται με τον αιματηρό μύθο του ιερέα του θεού Διονύσου στη Λέσβο Μακαρέα. Σύμφωνα με τον Ρωμαίο σοφιστή του 2ου αιώνα μ.Χ. (170; - 235;) Αιλιανό και συγκεκριμένα στο ηθικολογικού και ανεκδοτολογικού χαρακτήρα και μειωμένης ιστορικής αξίας έργο του (Κροχ) «Ποικίλη Ιστορία», ο Μακαρέας σκότωσε κάποιον που του εμπιστεύθηκε το χρυσάφι του για να το κρατήσει ο ίδιος, πιστεύοντας ότι η εγκληματική του αυτή πράξη θα μείνει ατιμώρητη. Η οργή όμως του θεού Διονύσου έπεσε πάνω σε αυτόν, τη σύζυγό του και τους δύο γιους του. Ο μεγαλύτερος γιος του σκότωσε τον νεώτερο, η μητέρα τους εν βρασμώ ψυχής σκότωσε τον αδελφοκτόνο μεγαλύτερο γιο της και ο Μακαρέας, βλέποντας νεκρά τα δύο του παιδιά, σκότωσε την παιδοκτόνο σύζυγό του με έναν θύρσο, αφού νόμισε ότι τα είχε δολοφονήσει. Ο μύθος κλείνει με τη σύλληψη του πραγματικού ενόχου, του Μακαρέα από τους κατοίκους της νήσου και την καταδίκη του σε θάνατο.

Η υπόθεση του μύθου αυτού σε συνδυασμό με την προαναφερθείσα τρίτη «ανθρωποθυσιαστική» αναφορά οδήγησε τον Γκρούπε Ο. στο συμπέρασμα ότι η λατρεία του θεού Διονύσου στη Λέσβο, κατά τη διάρκεια της Αρχαϊκής εποχής ή και νωρίτερα, απαιτούσε ανθρωποθυσίες. Η υπόθεση αυτή είναι κατά τη γνώμη μας αβάσιμη, διότι, αφενός ο μύθος του Μακαρέα ανήκει στις σκόπιμα πλασμένες σοφιστικές διηγήσεις των Ελληνιστικών χρόνων, στις οποίες ο μύθος χρησιμοποιείται για ηθική διαπαιδαγώγηση (Παπαρρήγα Α.), αφετέρου βασίζεται σε μια βραχεία αναφορά (Δωσιάδας), προκειμένου να υποστηρίξει τη θέση του, της οποίας το περιεχόμενο δεν επαληθεύεται από καμιά γραπτή ή άλλη πηγή.

ΩΜΟΦΑΓΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΝΥΣΙΑΚΗ ΛΑΤΡΕΙΑ

Η διονυσιακή λατρεία είχε κάποια τελετουργικά χαρακτηριστικά τα οποία, λόγω της μοναδικότητας και της ιδιομορφίας τους, την καθιστούσαν ιδιαίτερη σε σχέση με τις υπόλοιπες λατρείες της ελληνικής θρησκευτικής περιρρέουσας ατμόσφαιρας. Τα χαρακτηριστικά αυτά ήταν περισσότερο έντονα στην εορτή των

Αγριωνίων, η οποία τελείτο στις Δωρικές και Αιολικές περιοχές και ακόμη πιο έντονα στα Διονυσιακά όργια και στα Βακχικά μυστήρια. Τα Διονυσιακά όργια (ιερές πράξεις) τελούνται από ομάδες γυναικών, «Μαινάδες», οι οποίες περιέρχονταν σε κατάσταση έκστασης (ένθεης μανίας). Οι εν λόγω γυναικείοι θίασοι τελούσαν προς τιμήν του θεού Διονύσου τις ως άνω οργιαστικές τελετές, κυρίως σε υψηλούς τόπους στην ύπαιθρο, «ορειβασία», φορούσαν δέρματα από νεαρά ελάφια, «νεβρίζουν», κρατούσαν στα χέρια τους θύρσους, «θυρσοφορία», κυνηγούσαν συνήθως μικρά ελάφια (αλλά και τράγους, ταύρους, φίδια, κισσό, σταφύλι κά.), τα οποία αφού έπιαναν, τα διαμέλιζαν ζωντανά με τα ίδια τους τα χέρια, «διασπαραγμός», τρώγοντας αμέσως μετά τα μέλη τους ωμά, «ωμοφαγία». Στη σύγχρονη θρησκευολογική επιστημονική έρευνα το τελετουργικό στοιχείο της ωμοφαγίας, μαζί με τα υπόλοιπα προαναφερθέντα στοιχεία των Διονυσιακών οργίων, δεν συνδέεται με φαινόμενα ανθρωποθυσιών. Η εν λόγω λατρευτική πρακτική έχει ερμηνευθεί υπό τέσσερις διαφορετικές οπτικές γωνίες.

Σύμφωνα με την πρώτη (Φρέιζερ, Ροντ, Φαρνέλ, Χάρισον, Ντεσάρμ, Νίλσον, Ντοντς), η ωμοφαγία ερμηνεύεται ως το αποκορύφωμα ενός ιερού μυστηρίου, κατά το οποίο οι λάτρες του θεού Διονύσου πίστευαν ότι ο θεός έπαιρνε τη μορφή διαφόρων ζώων, π.χ. λιονταριού, πάνθηρα, λεοπάρδαλης, ταύρου, τράγου, νεβρού (ελαφάκι), έχιδνας, ή φυτών, π.χ. κλήματος ή κισσού, παρευρισκόμενος με αυτό τον τρόπο μεταξύ τους. Ως εκ τούτου ο διαμελισμός και η ωμοφαγία, δεν ήταν μια απλή ζωοκτονία και ζωοφαγία, αλλά βρώση θεϊκή, δηλαδή θεοφαγία, εξ ου τα λατρευτικά προσωνύμια του Διονύσου «ισοδαίτης» και «ταυροφάγος». Τηρουμένων των αναλογιών, θα μπορούσε κανείς να παραλληλίσει τη διονυσιακή ωμοφαγία με το χριστιανικό μυστήριο της Θείας Κοινωνίας, δηλαδή της βρώσης και της πόσης του θεϊκού σώματος και αίματος.

Σύμφωνα με τη δεύτερη (Μπάρκερτ), η ωμοφαγία ερμηνεύεται ως μια επιβίωση – ιεροποίηση της κυνηγητικής πράξης του ανθρώπου της προϊστορικής εποχής. Η καθημερινή αυτή πρακτική του πρωτόγονου ανθρώπου προκειμένου να επιβιώσει, μετακινήθηκε προϊόντος του χρόνου στη σφαίρα του ιερού. Σύμφωνα με την τρίτη θεωρία (Ντετιέν, Ζέντμαν, Πάντελ), η οποία έχει επηρεασθεί από τον γαλλικό στρουκτουραλισμό, η ωμοφαγία ερμηνεύεται κυρίως ως μια αντίθεση προς τις αρχές και τις αξίες της αστικής (κρατικής) θρησκείας, οι οποίες εκφράζοντο διά μέσου του Προμηθεϊκού τύπου θυσίας και δευτερευόντως ως μια εξερεύνηση – κατανόηση κάποιων άγνωστων πτυχών της ανθρώπινης φύσης.

Η τέταρτη και τελευταία, η οποία δεν θα μπορούσε να χαρακτηριστεί με αυστηρά κριτήρια επιστημονική, ερμηνεύει το τελετουργικό στοιχείο της ωμοφαγίας και κατ' επέκταση κάθε τελετουργικού στοιχείου της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, ως ένα μέρος ενός συνόλου, το οποίο δεν είναι τίποτε άλλο παρά μια επανάληψη ενός υπερφυσικού γεγονότος εντός της ανθρώπινης ιστορίας, μιας επιφάνειας δηλαδή του θεού Διονύσου, την οποία οι πιστοί του επαναλαμβάνουν ανά τακτά χρονικά διαστήματα τιμώντας τον. Είναι ο μύθος, δηλαδή η ιστορική φανέρωση του θεού, η οποία οδηγεί τον άνθρωπο στην τελετουργία, στην ιερή δηλαδή ανάμνηση της παρουσίας του και όχι το αντίθετο, όπως υποστηρίζει η αιτιολογική σχολή (πρώτη ερμηνεία). Οπως εύκολα μπορεί να αντιληφθεί κανείς, η ερμηνευτική την οποία χαράσσει η εν λόγω θεωρία, αποτελεί απορροή μιας ιδιωτικής, διανοητικής – ακαδημαϊκής εκδοχής (πίστης), των τελετουργικών στοιχείων (εν μέρει) και κατ' επέκταση του συνόλου (εν γένει) της αρχαίας ελληνικής θρησκείας. Κύριος εκφραστής της ως άνω θεωρίας υπήρξε ο Όττο. Στο πλευρό του τοποθετεί ενσυνείδητα τον εαυτό του άλλος ένας διάσημος θρησκευολόγος, ο Κερένυι. Θεωρήσαμε σκόπιμο να αναφέρουμε την ερμηνευτική αυτή οπτική των δύο

κορυφαίων θρησκευολόγων, τιμώντας κυρίως, παρόλο που διαφωνούμε, το σπουδαίο έργο τους για την ιστορία της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, της θρησκείας των αρχαίων προγόνων μας.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι: έχοντας υπόψη την ιστορική αναξιοπιστία της πλουτάρχειας τριπλής ανθρωποθυσιαστικής αναφοράς, την υποθετική σύνδεση της λατρείας του θεού Διονύσου του Ωμηστή στον Οξυρρύγχιο πάπυρο 3.711 με ανθρωποθυσίες, τη μια και μοναδική, αλλά αβέβαιη και χωρίς επαλήθευση ανθρωποθυσιαστική αναφορά σε σχέση με τη διονυσιακή λατρεία, την οποία διασώζει ο Κλήμης ο Αλεξανδρεύς, την εντελώς υποθετική σύνδεση του μύθου του Μακαρέα με ανθρωποθυσιαστικές πρακτικές στη διονυσιακή λατρεία και την ανυπαρξία αρχαιολογικών ή ανθρωπολογικών ευρημάτων στη Λέσβο ή αλλού από τα οποία να αποδεικνύεται ότι οι ανθρωποθυσίες ήταν τελετουργική πρακτική της λατρείας του θεού Διονύσου του Ωμηστή, πιστεύουμε ότι η σύνδεση της υπό εξέταση λατρείας με ανθρωποθυσιαστικές τελετουργίες, θα μπορούσε μεν να είναι θεωρητικά πιθανή, αλλ' όμως στην πράξη αναπόδεικτη δε.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΠΗΓΕΣ

(Α.Ε.Γ.) Αρχαία Ελληνική Γραμματεία - «Οι Έλληνες», Αλκαίος – Σαπφώ, εκδ. Κάκτος, εισαγωγή, κείμενο, μετάφραση και σχόλια, τόμ. (372) 387, Αθήνα, 1996

Αρχαιολογικό Δελτίο ετών 1992 και 1993

Κ' Εφορία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων: http://www.culture.gr/2/21/211/20hepka_gr.html

(L.B.L.) Les Belles Lettres, Ploutarque, VIES, Collection des universités de France, Παρίσι 1957 – 1964.

(Ε.Π.Ε.) Έλληνες Πατέρες της Εκκλησίας, Κλήμεντος Αλεξανδρέως – Άπαντα τα έργα, Χρήστου Κ. Π. (ed.), εκδ. Το Βυζάντιον, Θεσσαλονίκη 1992.

(T.Ox.Pap.) The Oxyrhynchus Papyri, London Egypt Exploration Society, τ. 1 – 67, Βρετανία 1898 – 2001 .

ΒΟΗΘΗΜΑΤΑ

Walter Burkert: ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΘΡΗΣΚΕΙΑ, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1993.

W.R. Connor – A.F. West: «Τα ιστορικά έργα τον 4ο αι. π.Χ. και στην Ελληνιστική περίοδο» στο Ιστορία της αρχαίας ελληνικής λογοτεχνίας, Easterling P.E. – Knox B. M.W. (eds), εκδ. Παπαδήμα, Αθήνα 2000.

P. Decharme: ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, 2 τ., εκδ. Γιοβάνης, Αθήνα χ.χ.

Lewis Richard Farnell: THE CULTS OF THE GREEK STATES, Oxford, At the Clarendon Press, vol. 5, 1909.

Jane H. Harrison: Ο ΘΕΟΣ ΔΙΟΝΥΣΟΣ, εκδ. Ιάμβλιχος, Αθήνα 1995.

Dennis D. Hughes: HUMAN SACRIFICE IN ANCIENT GREECE, εκδ. Routledge, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 1991.

H. Jeanmaire: ΔΙΟΝΥΣΟΣ – ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΛΑΤΡΕΙΑΣ ΤΟΥ ΒΑΚΧΟΥ, Πάτρα 1981.

- C. Kerényi: «Surnames of Dionysos» στο THE GODS OF THE GREEKS, Thames and Hudson, Νέα Υόρκη 1992.
- Paul Kroh: ΛΕΞΙΚΟ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ – ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ ΛΑΤΙΝΩΝ, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1996.
- H.G. Liddell – R. Scott: ΜΕΓΑ ΛΕΞΙΚΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ, τ.6, εκδ. Σιδέρης, Αθήνα χ.χ.
- Walter F. Otto: ΔΙΟΝΥΣΟΣ – ΜΥΘΟΣ ΚΑΙ ΛΑΤΡΕΙΑ, εκδ. Εικοστού Πρώτου, Αθήνα 1991.
- A. Παπαρήγα: «Λέσβος - Μακαρέας» στο ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΥΘΟΛΟΓΙΑ – ΟΙ ΗΡΩΕΣ, Ι. Θ. Κακριδής (ed.), εκδ. Εκδοτική Αθηνών, τόμ. 3, σελ. 308, Αθήνα 1986.
- H.W. Parke: ΟΙ ΕΟΡΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΑΘΗΝΑ, εκδ. Δαίδαλος – Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα 2000.
- Ledyard Emily Shields: THE CULTS OF LESBOS, The Johns Hopkins University, ΗΠΑ 1917.
- Suidae Lexicon, Ada Adler (ed.), B.G. Teubner, Lipsiae, 1967 – 1971, vol. 5
- Erwin Rohde: «Η Διονυσιακή λατρεία στην Ελλάδα» στο ΨΥΧΗ – Η ΛΑΤΡΕΙΑ ΤΩΝ ΨΥΧΩΝ ΚΑΙ ΟΙ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΠΕΡΙ ΑΘΑΝΑΣΙΑΣ ΣΤΟΥΣ ΑΡΧΑΙΟΥΣ ΕΛΛΗΝΕΣ, εκδ. Ιάμβλιχος, Αθήνα 2004.
- L.B. Zaidman–P.S. Pantel: RELIGION IN THE ANCIENT GREEK CITY, Cambridge University Press, 1995.

Κωνσταντίνος Σ. Χατζηελευθερίου

Θεολόγος εκπαιδευτικός

conchatzi@yahoo.com